

18. Yüzyılın İkinci Yarısında

OSMANLI'DA
SARRAFLAR
ve
İLİŞKİ AĞLARI

ERTAN ÜNLÜ

TARİH

I. TARİH YAZIMI VE DÖNEMİN KAYNAKLARINDA SARRAF ALGISI

Erken dönemlerden imparatorluğun yıkılışına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli rol oynayan sarraflar, her ne kadar resmî statüye sahip, meşru bir ticari faaliyet yürütse de sermaye hareketleri ve kredi işlemlerinin en faal grubunu oluşturduklarından, genellikle sevilmeyen, zararlı bir grup olarak görülmüştür.¹ Önyargıları bünyesinde barındıran bu bakış, bir anda ve kendiliğinden ortaya çıkmış değildir. Bunda, sarraflık mesleğini çoğunlukla gayrimüslimlerin icra etmesi temel etkindir. Ayrıca sarrafların belirli bir faiz oranıyla çalışması sebebiyle bazen devletin belirlediği yasal sınırların ötesine geçmiş olmalarını da buna eklemek gerekir. Zaten bu, sarrafların “tefeci” olarak yaftalanmasındaki ana gerekçedir.² Piyasada dolaşan kırpık akçelerin sorumluluğu da sarraflara yüklenmektedir. İlâveten tağşiş dönemleri ile kaim, hisse senedi gibi değerli kâğıtların piyasaya çıkmasından sonra yaptıkları

- 1 Yavuz Cezar, “18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 19; Köse, *a.g.t.*, s. 75; Barsoumian, *a.g.e.*, s. 90, 111-112; Pamuk, *a.g.e.*, s. 220.
- 2 Berkes, faiz kapitalinin gericiliği beslemesi ve üretimi olumsuz etkilemesi dolayısıyla imparatorluğun duraklamasında ve gelişmemesinde rolü olduğunu belirtmekte, buna bağlı olarak da hazinenin Ermeni ve Yahudi sarrafların borçlusuna haline geldiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Berkes, sarrafların tek faizci olmadığını, malikâne sahipleri ile ayanın da faizcilik yaptığını dile getirmektedir. Eldem'e göre ise Osmanlı İmparatorluğu'nda sarraflar; devlet, politik seçkinler ve onların nüfuz alanları dışında kalanlar için ana kredi kaynağıdır. Ancak bu kaynak, para ve sermaye piyasasındaki genel istikrarsızlıktan dolayı, genellikle aşırı derecede pahalı ve neredeyse tefecilik mertebesinde. Özellikle, Batıda parayla devlet istikrazı arasında mali aracılık yapan bankerler, muazzam kârlar elde etmişlerdir. Batı piyasalarından %3 ile %5 arasında cari faizle aldıkları borçları, %18'e varan çok daha yüksek faiz oranlarıyla imparatorluğa satmışlardır. Akyıldız da sarrafların piyasada belirlenen %15'lik faiz oranı üzerinden işlem yaptığını, ancak bu orandan biraz daha yüksek faiz almalarına izin verildiğini de dile getirmektedir. Genç, devlet maliyesini finanse ettikleri için sarraflara, tüccar ve esnaflara sağlanan kâr oranından daha yüksek bir faiz oranı uygulama hakkının tanındığını belirtmektedir ve bu oran %20 ile %24 arasındadır. Bk. Berkes, *a.g.e.*, s. 342-349; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999, s. 17-18, 72-73; Akyıldız, *a.g.m.*, s. 164; Genç, *a.g.e.*, s. 77.

spekülasyonların yolsuzluğa yol açtığı ve bu yolsuzluktan da büyük kazançlar elde ettikleri özellikle vurgulanmaktadır.³

Öte yandan, çeşitli dinî ve tarihî temeller de bu bakışın şekillenmesinde rol oynamış olmalıdır. Şöyle ki Bozkurt, sarraflığın hilesi ve istismarı fazla olan bir meslek olması sebebiyle, bazı hadislerde sarrafların ahirette Allah'a ihanetle suçlanacakları bildirilen birkaç meslek erbabı arasında yer aldığını ve bu meslek erbabının ateşle cezalandırılacaklarının haber verildiğini belirtmektedir. Halil İnalçık ise Yakın Doğu'nun büyük nüfus merkezlerinde, servet biriktirme ve yatırımlarla servetlerini arttırma eğilimi olan tüccar, sarraf, banker vb. kapitalist zihniyete sahip kişilere karşı popüler bir düşmanlık akımı olduğunu vurgulamakta ve bu düşmanlığın, Karmatiyye, Bayramiyye, Melamiyye gibi dinî duyguları yansıtan topluluklarla birlikte, Ortodoks İslam'da da ifade bulduğuna dikkat çekmektedir. Bu noktada Berkes de şunu dile getirmektedir: *"Bir İslam sözünde 'kazanan Tanrı'nın sevgilisidir' dendiği halde, tüccarlar değerli, mevki sahibi ve ticaret iyi bir zanaat sayılmadığından birçok bölgede 'İslam ahlakiyatının' ve hukukunun dışında kalan Yahudi, Ermeni, Rum kişiler ticarete girerler, belki de bu yüzden onlar kötü gözle görülürlerdi."*⁴

Literatürde vurgulanan bu düşmanlığın sadece İslam toplumlarına özgü olmadığını belirtmek gerekir. Zira Avrupa'da da tüccar ve bankerlere karşı benzer bir yaklaşım söz konusudur. Jacques Le Goff'un Orta Çağ tüccar ve bankerlerini konu edindiği çalışmasında, ticaretin utanç verici bir özelliğe sahip olmasından dolayı, Kilise'nin tüccar ve bankerleri küçümsediği ve dışladığı dile getirilir. Ayrıca Daniel Dessert'ün 17. yüzyıl üzerine yazdığı bir eserinde *"sıfırdan zengin olmuş, alçak, hükümdarın parasını çalarak servet sahibi olan, vurguncu, en güçlü müttefiklerle dolaplar çeviren diye tanımlanan aşâğılık bankerler efsanesini reddettiği"* açıklaması da bunu destekler niteliktedir.⁵

Sarrafların üzerine yapışmış bu olumsuz bakışın bugün Avrupa'da devam edip etmediğini bilmek zordur. Öte yandan, günümüz Türkiye'sinde kısmen de olsa bunun izlerini görmek mümkündür. Çünkü 1980'ler gibi çok yakın bir dönemde meydana gelmiş banker Kastelli krizinin toplumsal hafızada açtığı bir hasar söz konusudur ve bu hasarın bıraktığı tortuların toplum

3 Berkes, *a.g.e.*, s. 218, 247-259; Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 21-22, 155-156; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 40, 116-117, 135-157, 246-251, 295-304, 332-347, 379-388.

4 Bozkurt, *a.g.m.*, s. 163; Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, vol. 29/1, 1969, s. 103-108; Berkes, *a.g.e.*, s. 62.

5 Jacques Le Goff, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, Doğu Batı Yay., Ankara 2018, s. 80-85; Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 26.

belleğinden silinmesi pek de kolay olmasa gerektir. Bununla birlikte modern literatürde, Halil Köse'nin de vurguladığı üzere⁶ sarrafları ötekileştiren ve onları, imparatorluğu sömüren, kemiren bir unsur şeklinde lanse ederek, imparatorluğun çöküşünün günah keçisi ilan eden⁷ spekülasyon araştırmalarının etkisini de unutmamak gerekir. Bunların başında da hiç kuşkusuz Sevgen'in 1960'lı yılların sonuna doğru kaleme aldığı *Nasıl Sömürüldük? Sarraflar* başlıklı çalışması gelmektedir. Çeşitli arşiv belgelerinin yayınına dayanan bu çalışmada Sevgen; Yahudi, Ermeni, Rum, Venedikli ve diğer milletlerden binlerce sarraf ve bankerin, devletin siyaset ve idaresine etki ederek, yüzlerce yıl, devlet ekonomisini kemirdiğini belirtmekte ve Türkiye'nin az gelişmiş memleketler arasında bulunmasının sebebinin sarraflar olduğunu öne sürmektedir. Bu iddiasını, sarrafların her birinin birer büyük devlet adamına, vezirlere, paşalara, şehzadelere, sultanlara, kadın efendilere, saraylılara ve hatta padişahlara kadar etki ederek büyük kazanç sağladıklarını, kötülük ve entrikalarını sürdürdüklerini, bazen sarayı bile parmaklarında oynattıklarını dile getirerek açıklamaktadır. Sarrafların imparatorluğa bu denli nüfuz etmesini ise padişah analarının çoğunlukla yabancı; yani Rus, Leh, Macar ve hatta Yahudi olmasına bağlamaktadır.⁸

Sevgen'in belgelerden yola çıkarak kaleme aldığı spekülasyon tarzındaki bu yazı dizisinde ortaya koyduğu bakış açısı, başka çalışmalarda da kendini göstermektedir. Örneğin Haydar Kazgan Galata bankerleri üzerine yaptığı araştırmalarda sarraf ve bankerlere karşı yer yer "tefecî, oyuncu, kirli, yolsuz" gibi olumsuz nitelermelerde bulunmakta ve bu grupların ekonomiye zarar

6 Köse, *a.g.t.*, s. 75.

7 Jamgoçyan, sarrafların Osmanlıdaki mali krizlerin ve sanayileşmenin geri kalmasının sorumlusu olarak görülmesine karşı çıkar ve onların hiç günahı olmadığını belirtir. Ona göre sarraflar, kendileri iflasa sürüklenseler bile, can çekişen bir devleti yaşatmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Dolayısıyla ona göre 19. yüzyılda sarraflara karşı oluşan kızgınlık, eğitimsiz, tutucu ve genellikle de yeniliğe karşı olan unsurların kıskançlığı ve aydınların eleştirilerinden beslenmektedir. Jamgoçyan; bunu, Avrupa'daki yenilik ve teknikleri yurda getiren bu insanlara karşı yapılmış büyük bir haksızlık olarak değerlendirmektedir. Eldem, Türk tarih yazımında sarraflara karşı oluşan olumsuz bakış açısının, bu kadar basit olmadığını belirtmektedir. Ona göre yerli spekülasyonlar, istikrarsızlığın aşırı ölçüde risk taşıdığı ve orta veya uzun vadede kendilerini silip süpürebilecek bir mali felakete yol açabileceğinin farkındaydılar. Bu nedenle Galata bankerleri, Osmanlı hükümetinin çıkardığı dış istikrazların birçoğuna katıldılar ve piyasaya bir miktar istikrar getirecek kurumlar oluşturmaya çalıştılar. Aşırı spekülasyon sonucu piyasanın tamamen çökmesi ve bir istikrarın sağlanması seçenekleri karşısında, çoğu, kârlarının azalması anlamına da gelse, tercihlerini ikincisinden yana kullandılar. Bk. Jamgoçyan, *a.g.e.*, s. 145-175; Eldem, *a.g.e.*, s. 73.

8 Sevgen, *a.g.m.*, S. 13, s. 46-59.

verdiklerini zikretmektedir. Hatta ona göre Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde de baş sorumlu George Zarifi, Hristaki Zoğrafos ve Köçeoğlu Agob gibi Galata bankerleridir. Ayrıca Kazgan'a göre Galata bankerleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın devamlı pazarı haline getirilmesinde de pay sahibidir. İlâveten, borsa oyunları, tefecilik ve murabahacılık işlemleriyle imparatorluğun milli gelirini ellerine geçirmişlerdir. Bununla birlikte Kazgan'ın banker ve sarraflara karşı tutumu genelde olumlu niteliktedir.⁹

Berkes de Sevgen ve Kazgan'a benzer şekilde sarrafların netameli kişiler olduğunu belirtmekte ve sarraflığın çürük parayı iyi paraya, iyi parayı çürük paraya çeviren gerçek bir dolap olduğunu dile getirmektedir. Bu dolabın dönüşüyle, imparatorluğu, İtalya ve Fransa'da yapılan kalp paralar istila etmekte; bu işten kazananlarsa, saray, mültezim, sarraf ve Avrupa tüccarından oluşan sömürücü, istismarcı tabaka olmaktadır. Ayrıca Berkes'e göre Osmanlı İmparatorluğu, kan ve güç ile kazandığı ve toplumsal sınıfların korkunç bir sömürüsü ile tutundurulmuş servet ve ihtişamını, tüccar gemileri ve sarraf muameleleriyle kaşla göz arasında dışarıya kaptırmakta ve imparatorluk, memurlar ile Ermeni sarraflardan oluşan yağmacı bir güruhun elinde kalmaktadır. İlâveten Berkes, hükümdarların eski kafalı bürokratlarından daha usta adamlar olarak nitelendirdiği sarrafların, kendi çıkarları gerektirdiği takdirde, tüccarlar ve kambiocularla birlikte, bir ülkenin ekonomi ve endüstrisine çok zararlı ya da çok yararlı işlere girişebildikleri kanısındadır. Hatta bu bağlamda sarraflar, Berkes tarafından toplumsal serveti emip dışarıya aktaran başlıca "kan alma alet[ler]i" olarak yaftalanmaktadır. Dolayısıyla Berkes, sarrafların ticaret ve sikke işlerinde rol oynamalarını, lüzumlu olduğu kadar, tehlikeli bulmaktadır.¹⁰

9 Kazgan, zaman zaman danışmanlık yaparak zaman zaman da bazı unvan ve kademeleri işgal ederek işlerini yürüten Galata bankerlerinin, bazı dönemlerde padişahlar başta olmak üzere Osmanlı devlet ricali ve özellikle tebaası tarafından "tefecilik, sahtekârlık, hainlik" gibi sıfatlarla suçlandıklarını, hatta ölüm ve hapis cezalarına çarptırıldıklarını, ancak buna rağmen, imparatorluğun mali ve iktisadi işlerini yürütmeye ve sorunlarını çözmeye gösterdikleri başarıların unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bk. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 20-21, 24, 32, 37, 91, 116-117, 130-176, 231-242 vd.; aynı yazar, *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yay., İstanbul 1995, s. 29-30.

10 Berkes, *a.g.e.*, s. 61, 77, 121, 165, 208, 293-294, 296-297, 342.